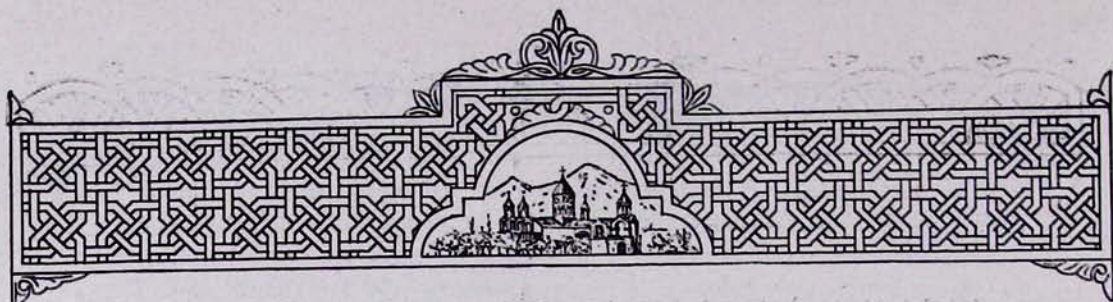

Խ Մ Բ Ա Գ Ր Ա Կ Ա Ն

ԱՐԵՎԵԼՅԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ ՌՈՒՍԱՍՏԱՆԻՆ ՄԻԱՑՆԵԼՈՒ 125-ԱՄՅԱԿԸ

անր է եղել բազմաշարհա-
հայ ժողովրդի անցյալը: Գը-
նըվելով Արևելքի և Արևմուտ-
քի խաչածնող փառույտ վրա,
Հայաստանը հաճախ է եթարկվել նվաճող-
ների ավերիչ հարձակումների: Մեկ անգամ
չէ, որ օտարերկրյա հափշտակիչները փառել
են Հայաստանի ծաղկուն (ֆաղափներ և գյու-
ղերը, կողոպտել բնակչությանը և հազարնե-
րով գերի տարել: Հայաստանի ավերումների
սովորական պատկերը շատ ցայտուն տվել
է արաբ աշխարհագիր Ալ-Ծակիին Ալ-Հա-
մադանին: «Ես գտա գրեհում,— գրում է
նա,— որ Մեկկան ավերում են հաբեշները,
Մեդինան՝ սովը, Բասրան՝ ջրհեղեղը... Ինչ
վերաբերում է Հայաստանին և Ադրբեջա-
նին, ապա այդ երկու երկրները տրոհվում
են բանակների ձիերի սմբակների տակ...»:

Հայ ժողովրդի անցյալի տառապանքների
պատմության մեջ, սակայն, ամենից ծանր.
ամենից մղձավանջայինը եղել է պարսկա-
թյուրքական տիրապետության արյունոտ
շրջանը: Պարսկական և թյուրքական բռնա-
կալության երկաթե լուծը, հետամնաց կա-
գերը, ֆիզիկական ու բարոյական խոշտա-
գումները հայ ժողովրդին հասցրել էին խոր-
տակման եզրին:

Ժամանակակիցները ամենամոռ Գույնե-
րով են պատկերել պարսկական ու թյուրքա-
կան տիրապետության տակ ապրող հայ ժո-
ղովրդի ֆաղափական և տնտեսական ողբա-
լի վիճակը: Չկա 17—18-րդ դարերից մեզ
հասած մի ձեռագիր կամ վավերագիր, որից
կարելի չլիներ լսել ժամանակակիցների ող-
բի ձայնը: «Եթե թղթի վրա գրելու լինեմք
այն ննջումները, որ մենք կրում ենք,—
կարդում ենք մի վավերագրում,— ապա ոչ
թույլը կբավի և ոչ թանափը»:

Հայ ժողովրդի կրած տառապանքները
պարսկա-թյուրքական տիրապետության այս
ծանր շրջանում արցունքով է նկարագրել
անմահ Արուսյանը իր «Վերջ Հայաստանի»
վեպի մեջ: «Քար չկա մեր երկրում, փո-
ղ չկա, որ հայի արեով ներկած չլի...— գրում
է նա,— աղջիկն ասես՝ փաշում էին, տղեն
ասես տանում, շատ անգամ հավատից հա-
նում, շատ անգամ էլ գլուխը կտրում, էրում,
նահատակում, ո՛չ տունն էր իրանը, ո՛չ մո-
լը, ո՛չ ապրանքը, ո՛չ ջանը, ո՛չ օղուշաղը»:

Հայ մարդը իր Գույքի, իր պատվի տերը
չէր: Նա ամեն բոլոր կարող էր զրկվել իր
ունեցվածքից: Թյուրք և պարսիկ իշխանա-
վորները կարող էին խլել նրա կիներ կամ աղ-
ջիկը՝ այս կամ այն խանի հարեմը տանելու
համար: Կարող էին խլել մանկահասակ
տղան՝ համալրելու եեիչերիների գործատու:

Ազատասեր հայ ժողովուրդը, սակայն, ստիպված չէր տանում իր հարստահարիչների լուծը: Նա իր բախտակից վրացի և ադրբեջանցի ժողովուրդների հետ դաշնակցած, կյանքի և մահու պայքար էր մղում իր ազատության, իր անկախության համար: Մեր ժողովուրդը, հակառակ իր ապրած դառն վիճակի քյուրական և պարսկական տիրապետության տակ, երբե՛ք անձնատու՜ չի եղել հուսահատության: Նա խորը հավատով է նայել դեպի իր ապագան, դեպի իր բաղաժառանգ-կույտուրական վերածնությունը: Մեր ժողովրդի լավատեսությունը, տոկունությունը և աշխատասիրությունը երաշխիք են հանդիսացել նրա կենսունակության:

Ի վիճակի չգտնվելով հաղթահարելու պարսկա-քյուրական տիրակալների կազմակերպած ուժերը, հայ ժողովուրդը, նրա բաղաժառանգ դեկավրաները, հաճախակի դիմում էին այս կամ այն բռնատնչյա պետությանը և նրանից օգնություն խնդրում. նրանք փնտրում էին մի սրտացավ բարեկամի և հովանավորողի:

Իրենց որոնումների հաճապարհին, հայ բաղաժառանգ գործիչները հաճախ առիթ են ունեցել փորձելու շատերին: Նրանք օգնության համար մի շարք անգամներ դիմել են արևմտա-եվրոպական պետությունների՝ Անգլիային, Ֆրանսիային, Պրուսիային և այլ պետությունների ու խնդրել նրանց՝ գալ և ազատել իրենց խորտակումից: Բայց այդ պետություններն ամենաանխիղճ ձևով օգտագործել են հայ ժողովրդի դժբախտ վիճակն իրենց դիվանագիտական խաղերի համար. նրանք ո՛չ միայն չեն օգնել հայ ժողովրդին, այլ Թյուրքիայի և Պարսկաստանի դեկավար շրջանին հրահրել են հայերի դեմ: Հայերը Արևմուտքի դիվանագիտական գայլերից ծուկ են խնդրել, իսկ նրանք ձկան տեղ օձ են տվել հայ ժողովրդին:

Քաղաքական անկախությունը կորցրած, պարսկական և քյուրական բռնակալությանց լծի տակ տառապող և կենսափորձով իմաստնացած հայ ժողովուրդը իր ազատության հույսերը ամբողջապես կապել է Ռուսաստանի հետ, ուսումնասիրել է ժողովրդի հետ: Հայ ժողովուրդը, որը գալիս է դարերի խորհից, որը ստեղծել է կուլտուրական ան-

կորնչելի և մնայուն արժեքներ, ուսումնասիրել է միայն տեսել իր մեծ բարեկամին և ազատարարին:

Հայ և ռուս ժողովուրդների պատմական բարեկամությունը մի նոր ու լուսավոր էջ է բացել հայ ժողովրդի պատմության մեջ: Իր պատմության ամենածանր ու անկատարական ժամանակներին, ամեն անգամ երբ հայ ժողովրդի ֆիզիկական գոյության հարցն է դրվել օրակարգում օտար բռնակալությունների կողմից, ամեն անգամ երբ սուր և՛ բարձրացրել մեր ազատության և անկախության վրա, հայ ժողովուրդը իր նայվածքը սրտառույզ հավատով ու վստահությամբ հասել է հյուսիսի իր մեծ եղբոր վրա:

Հայ մեղիքների և ուսական արժույթի միջև լուրջ բանակցություններ են վարվել Պետրոս I-ի օրով: Սակայն Պետրոս I-ի Պարսկական արշավանքը չբերեց սպասված ազատությունը հայ ժողովրդին, որովհետև Անդրկովկաս մտնող ռուսական զորքերի առջև միայն պարսկական զինված ուժերը չէին, այլ նրանց քիկունքում կանգնած արևմտյան եվրոպական որոշ երկրների զորաբանակները:

Հայ և ռուս հարաբերությունները իրենց զարգացման նոր փուլի մեջ մտան Եկատերինեի օրով: Անդրկովկասը օսմանյան և պարսկական լծից ազատագրելու ռուսական արժույթի ծրագիրը չէր հակասում հայ, վրացի ու ադրբեջանցի ժողովուրդների բաղաժառանգ շահերին: Տնտեսական, բաղաժառանգ բացարձակ բալանի, կեղեքման, հարստահարության մատնված հայ ժողովուրդը, առանց վերապահության, իր ազատագրությունը կապում էր Ռուսաստանի հետ:

Հայ ազատագրական շարժման ակաճավոր գործիչները՝ Իսրայել Օրին, Շահամիր Սուլթանով Շահամիրյանը, Արդուրյանը, Աշտարակեցին և մյուսները հայ ժողովրդի ազգային ազատագրության իրենց ծրագրերի իրականացումը չէին պատկերացնում առանց Ռուսաստանի: Այդ շրջանում, ի դեպ, հայ և ռուս ժողովուրդների բարեկամության կոփման և ամրապնդման գործում մեծ աշխատանք է կատարել ռուս ժողովրդի փառապանծ գավակ Սուվորովը:

Հայ և ռուս ժողովուրդների առևտրական, բաղաժառանգ, կուլտուրական մերձեցումը

իր կոնկրետ արտահայտությունն է գտել դեպի Ռուսաստան կատարած հայ ժողովրդի զանգվածային գաղթերի մեջ: Հատկապես բյուրական և պարսկական բռնակալություններից փախչող հայերը կյանքի, պատվի, ինչքի ապահովություն, հավատի ազատություն, բարոյական հանգստություն են գտել Ռուսաստանում:

Անդրկովկասը, այդ բովում և Արևելյան Հայաստանը վերջնականապես միացվեց Ռուսաստանին միայն 19-րդ դարի առաջին հատորին. 1827 թվականի ապրիլին գրավեց էջմիածինը, հոկտեմբերի 1-ին՝ Երևանը, իսկ 1828 թվականի փետրվարի 10-ին կնքվեց Թյուրքմենչայի դաշնագիրը, ըստ որի Արևելյան Հայաստանը անցավ ռուսական տիրապետության տակ:

Ռուս զորքերի հաղթական մուտքը Հայաստան հսկայական ոգևորությամբ ընդունվեց հայ ժողովրդի կողմից: Մեր տանջված ու կեղեքված ժողովուրդը, ըստ ականատեսների վկայության, «անկաշառ հիացումով», «սրտառույ խանդավառությամբ» է դիմավորել ռուս ազատարար բանակին:

Մեր նոր գրական լեզվի և հայ նորագույն գրականության հիմնադիր մեծ հայրենասեր Աբովյանը ոգևորությամբ գրում է այդ առթիվ. «Օրհնվի էն սիաքը, որ ուրիշ օրհնած ուր Հայոց լիս աշխարհը մտավ և ղզլաշի անիծած շար շունչը մեր երկրից հալածեց... հաստաթ մեա ուր թագավորությունը, որ մեր ազգն ու աշխարհը գերությունից ազատեց»:

Աբովյանի պես էր մտածում ամեն մի հայրենասեր հայ:

Արևելյան Հայաստանի միացումը Ռուսաստանին պատմական խոշոր իրադարձություն է հայ ժողովրդի կյանքում: Նա մեծ ու բախտորոշ նշանակություն է ունեցել մեր ժողովրդի նակատագրի մեջ: Այդ օրից հալ ժողովուրդը իր ներկան, իր ապագան միանգամ ընդմիշտ կապեց ռուս մեծ ժողովրդի բախտի և նակատագրի հետ, նրա ներկայի և ապագայի հետ:

Արևելյան Հայաստանի Ռուսաստանին միացումովը հայ ժողովուրդը փրկվեց ֆիզիկական բնաջնջումից և տնտեսական, կուլտուրական զարգացման լայն ճանապարհի վրա կանգնեց: Ռուս ժողովուրդը իր կուլտուրա-

յով, գրականությամբ, արվեստով, անհամեմատ ավելի բարձր էր շահական Պարսկաստանից և սուլթանական Թյուրքիայից: Հայ ժողովուրդը հնարավորություն ունեցավ մոտից հաղորդակից լինելու համաշխարհային նշանակություն ունեցող ռուսական կուլտուրային, որն, իր հերթին, շատ բարեբար ազդեցություն ունեցավ հայկական կուլտուրայի հետագա զարգացման վրա: Մեր նորագույն շրջանի մեծագույն գրողները, արվեստագետները կապված են եղել մեծ բարեկամությամբ ռուսական առաջավոր կուլտուրայի, գրականության, արվեստի մեծանուն գործիչների հետ:

Հայ ժողովուրդն իր հոգու, սրտի, մտքի բոլոր թելերով կապվեց հյուսիսի իր մեծ, հարազատ եղբոր, ռուս ժողովրդի հետ, «որի մարդասիրության շնորհիվ ապառաժներն էլ է կակղացնում... և որի աճունը միայն ներշնչում է ամենին, մինչև իսկ օտարին՝ սեր և անձնվիրություն»:

Հայ ժողովրդի վերջին երկու դարերի պատմությունը պերճախոս վկան է այդ անձնվեր և հավատարիմ զգացման:

Արևելյան Հայաստանի Ռուսաստանին միացման գործում Հայաստանյայց Առաքելական Եկեղեցին պասսիվ դիտողի դերում չի գտնվել: Նա իր գործունե աշակցությունն է ցույց ելվել իր ժողովրդի ազատությանը, որը գեներ վերցրած ֆաշաբար կոչում էր պարսկա-բյուրական հարստամարիչների դեմ իր ազատագրության համար: Ժամանակակից երիտմ կաթողիկոսը, Արևելյան Հայաստանն ազատագրելու նախօրյակին տեղափոխվելով Հաղպատի վանք, որը գտնվում էր ռուսաց տիրապետության տակ, համարձակ հորդորել, ռոֆի է հանել հայ հայրենասեր շրջանը և գործունե օգնություն կազմակերպել Հայաստան մտնող և բջնամու դեմ կոչող ռուսական ուժերին:

Ներսես արքեպիսկոպոս Աշտարակեցին, այդ վառվռուն հայրենասերը, արել է կարելին՝ փութացնելու Հայաստանի ազատագրությունը ռուսների օգնությամբ: Հայտնի է անգամ, որ 1827 թվականի ամռանը, էջմիածինը պարսիկների կողմից շրջապատված ժամանակ, Ներսես Աշտարակեցին ինքն անձամբ մասնակցել է մարտին՝ կրակելիս է եղել հրանոթից: Բացառիկ մեծ են եղել և

Գրիգոր Եպիսկոպոս Մանուշարյանի սխալ-գործությունները, որը կամավորական մի խո-շոր ջոկատի գլուխ կանգնած, տասնյակ տա-րիներ կովել է Հայաստանը ավերող և հա-րստահարող պարսկական և բյուրական տիրակալների դեմ: 1804, 1808, 1827 թվականների ռազմական գործողությունների ժամանակ էջմիածինը բաց է արել իր շտե-մարանները ռուսաց բանակի առջև և իր ու-նեցած վերջին կտոր հացը բաժանել նրա հետ:

Հայաստանյայց Առաքելական Եկեղեցին այսօր ճակատը բաց կարող է հայտարարել, որ նա միշտ շիտակ է եղել իր Հայրենիքի, իր ժողովրդի նկատմամբ: Արևելյան Հայաս-տանի Ռուսաստանին միացման գործում Հայ Եկեղեցու ցուցաբերած վերաբերմունքը դրա ցայտուն օրինակն է:

Սակայն չպետք է ժխտել, որ անցյալում ցարիզմը փորձել է ազգային անվտանգու-րյուն, կրոնական անհանդուրժողություն սերմանել ժողովուրդների միջև: «Ցարական Ռուսաստանը, — գրում է վեհափառը, — ռուս ժողովրդի հոգեբանության հակառակ, «Բա-ժանեա՛ր զի տիրեսցես» պառակտողական սկզբունքով էր ղեկավարվում, որ միայն նպաստում է ժողովուրդների պառակտման և երկրի բոլացման»: Սակայն ցարիզմին, վերջին հաշվով, չհաջողվեց հասնել իր նպա-տակին. ռուս ժողովրդի ազնիվ վերաբե-րմունքը հայ ժողովրդի նկատմամբ մնաց անխախտ:

Համաշխարհային առաջին պատերազմի օրերին, մի անգամ ևս հայ ժողովրդի գլխին կախվեց դամոկլյան սրի նման՝ ազգովին բնաջնջման սարսափը: Գերման-բյուրական դահիհները այս անգամ օրակարգի էին դրել հայ ժողովրդի ֆիզիկական իսպառ բնա-

ջնջումը — Հայաստան՝ առանց հայի: Այդ դաժան ֆաղափանեությունը առաջ տա-րվեց արյունով ու կրակով: Հայաստանը նո-րից դարձավ սուգի, ողբի, արցունքի Հայ-րենիք:

Մեր ժողովրդի համար ամենամոռյալ այդ ժամանակաշրջանում, հայ ժողովուրդը նո-րից, մի անգամ ևս իր հայացքը սեռեց դեպի Ռուսաստան, դեպի ռուս ժողովուրդը: Նորից օգնության հասավ ռուս ժողովուրդն իր հերոսական Կարմիր Բանակով և փրկեց միանգամ ընդմիշտ կործանման անդունդի կերպին հասած հայ ժողովրդին:

Հայաստանում սովեթական կարգերի հաստատումով, մի նոր ու փառավոր էջ բացվեց հայ և ռուս ժողովուրդների բարեկա-մության և սրտագին հաւաքերությունների համար:

Սովետական բազմազգ ընտանիքում, եղ-բայրական միությունական ժողովուրդների և առաջին հերթին ռուս մեծ ժողովրդի ամեն-օրյա հոգատարության և պաշտպանության շնորհիվ, հայ ժողովուրդը այսօր կերտում է իր պատմության ամենապայծառ, ամենա-փառավոր մեկ էջը: Նա հեփիաթի փյունիկ բոշունի նման հարություն է առել և այսօր հաստատակամ իր ժողովրդի ոսկեդարն է կոռում և կոփում: Հիմնվել են արդյունաբե-րական հսկաներ, ծաղկել է հայ ժողովրդի կուլտուրան, ստեղծվել է բարեկեցիկ կյանք, ցրված հայությունը հավաքվում է Մայր Հայրենիքում:

Արևելյան Հայաստանը Ռուսաստանին միացնելու 125-ամյակի առթիվ, Երախտա-գետ հայ ժողովուրդը շնորհակալական իր անկեղծ խոսքն է ուղղում իր ազատարարին՝ ռուս մեծ և ազնիվ ժողովրդին:

Թող անսասան մնա հայ ժողովրդի լավա-գույն բարեկամը՝ ռուս ազնիվ ժողովուրդը:

